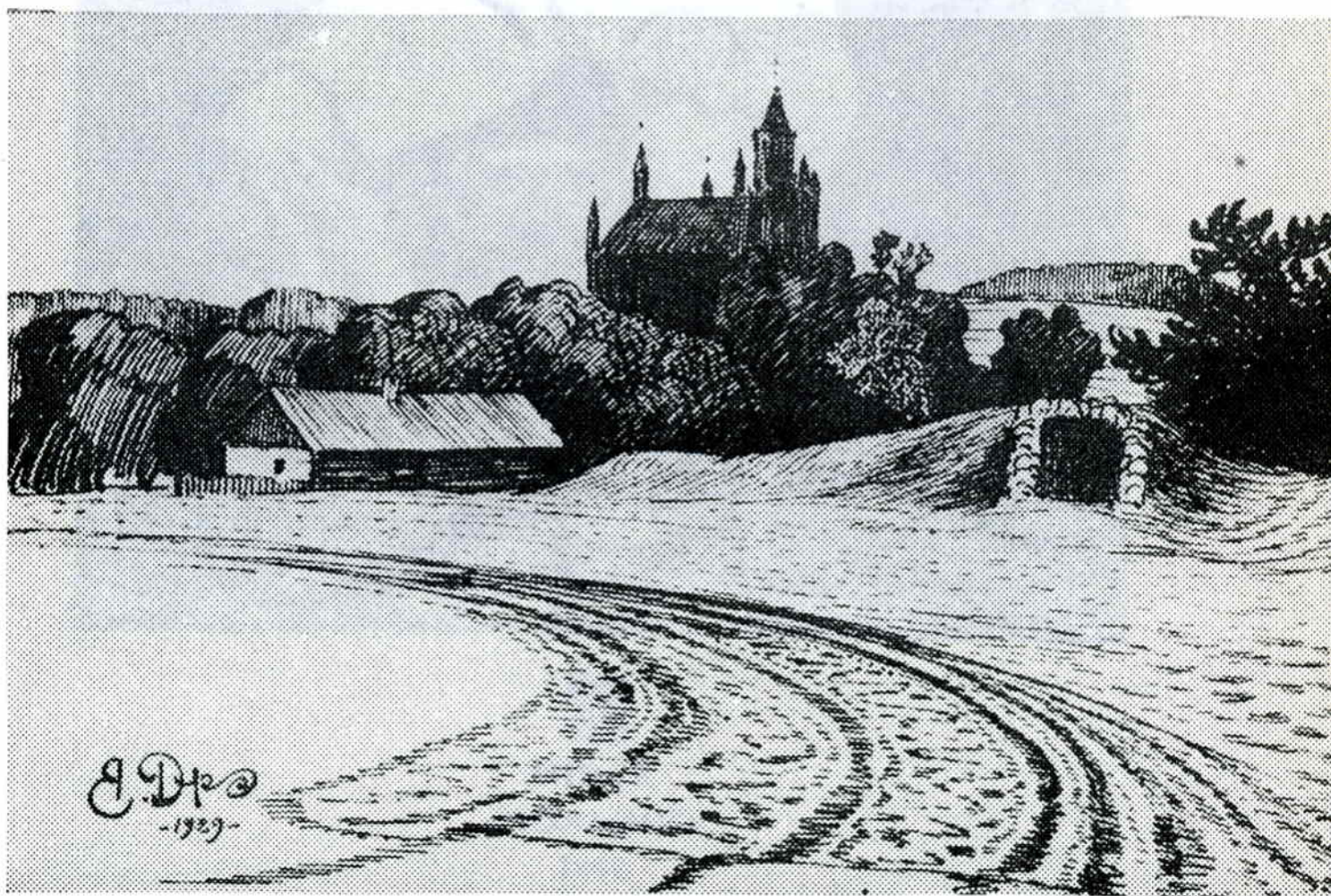

Вецер дзьме і вые,
Што аж мыслі рвуцца.
Змоўклі песні тыя,
Што іграў на дудцы.
Раз яшчэ зайграю
У астатняй хвілі
Для тых, што жаль маю,
Што мяне забылі...

Францішак Багушэвіч

1898

УЛАДЗІМІР СОДАЛЬ

ЖУПІРАЊСКАЯ СТАРОЊКА

МІНСК
«ПОЛЫМЯ»

1992

ББК 83. 3Бел1
С57

Книга знакомит с местами, связанными с жизнью и творчеством белорусского поэта и публициста Ф. Богушевича. Она является своеобразным продолжением книги «Кушлянский уголок», вышедшей в 1990 году.

Содаль У. І.

С 57 Жупранская старонка. — Мн.: Полымя, 1992. — 63 с.: іл.

ISBN 5-345-00404-3.

Содаль В. И. Жупранская сторона.

Кніга знаёміць з мясцінамі, што звязаны з жыццём і творчасцю беларускага паэта і публіцыста Ф. Багушэвіча. Яна з'яўляецца своеасаблівым працягам кнігі «Кушлянскі кут», якая выйшла ў 1989 годзе.

Для шырокага кола чытачоў.

С 4603020102-010
М 306(03)—92 14—92

ББК 83. 3Бел1

ISBN 5-345-00404-3

© У. І. Содаль, 1992

3 ГІСТОРЫІ МЯСТЭЧКА

Жупраны вельмі даўняе і самабытнае паселішча. У летапісах згадваюцца з XV стагоддзя, але заснаваны былі, безумоўна, значна раней. У 1407 годзе вялікі князь Вітаўт ахвяраваў мястэчка віленскаму ваяводу Войцеху Монвіду.

Доўгі час — аж трыста гадоў — Жупраны належалі Радзівілам. Першым гаспадаром іх з гэтага роду называюць Мікалая, якога ў народзе звалі Рыжым (1512—1584). Ён быў адзін з пачынальнікаў кальвінізму ў Вялікім княстве Літоўскім. Усяго ж змянілася дзевяць уладальнікаў з роду Радзівілаў. Апошні з іх, ксёндз Дамінік, валодаў Жупранамі з 1790 года, пасля смерці Караля Радзівіла, які меў вельмі сімпатычную мянушку Пане Каханку. Апошні, між іншым, любіў з сваёй світай паляваць у Жупранскай пушчы, быў зачараваны ёй. Нібыта, прыехаўшы першы раз на паляванне і ўражаны глухімі і непраходнымі лясамі і багаццем рознай дзічыны, ён усклікнуў: «Не ведаў я, што значыць Жупранская пушча!» Яго асобаю цікавіўся і наш пясняр. З малых гадоў чуў пра князя шмат розных паляўнічых гісторый. Некаторыя з іх нават апублікаваў. Прынамсі, пра першае паляванне Пане Каханку ў Жупранскай пушчы Багушэвіч згадаў у 29-ым нумары часопіса «Край», што выходзіў у Пецярбургу на польскай мове.

У канцы XVIII стагоддзя мястэчка з прылеглымі да яго землямі набыло вельмі гучную назву — графства Жупранскае. У яго апрача Жупранаў уваходзілі яшчэ вёскі Замасцяны, Латавічы, Лапоці (з 1969 года Беразнянкі), засценак Дукойні. Мястэчка мела тры вуліцы — Дворную, Сольскую, Астравецкую, а на збегу іх — пляц.

За ім — старыя могількі з капліцай. У тую пару ў Жупранах было толькі трыццаць пяць двароў, жыла сто шэсцьдзесят адна душа. Мелі жупранцы і свой рынак, а пры ім — крамы і крамкі. Мяркуецца, а яно, пэўна ж, так і было, што колішні цэнтр Жупранаў знаходзіўся крыху ў іншым месцы, чым зараз. Ён прыціскаўся бліжэй да сплаўнай рэчкі Ашмянкі — там, дзе разбягаюцца дарогі на Замасцяны і даўнейшае сямейнае гняздо графаў Чапскіх — Навасёлкі. Вось у гэтым маляўнічым кутку доўгі час, аж пакуль не пабудавалі новы гатычны з чырвонай цэглы і палявога няцёсу гошы касцёл святых Пятра і Паўла, віравала местачковае жыццё. Тут стаяў калісь на пагорку драўляны кальвінскі збор, побач размяшчаліся млын, тартак, дзве карчмы. Адна, што была за мостам праз Ашмянку, — называлася Альхоўка, другая, таксама каля мосту, пры дарозе на Навасёлкі, — Ліпоўка, пад ліпамі. Мелася ў Жупранах і трэцяя карчма — графа Чапскага. Арандаваў яе ў канцы XIX стагоддзя яўрэй Бэрка, што жыў тут з жонкай Рохляй. Пра гэтага карчмара Францішак Багушэвіч згадаў у абразку «Сведка» і ў вершы «Жыдок»:

Сеў жыдок у нас у вёсцы,
Пры гасцінцы, пры дарожцы.
Меў ярмулку, трэпкі цыцаль,
У балахоне новы гіцаль...

Між іншым, у той карчме адбыўся жалобны стол у 1900 годзе па Багушэвічу.

У 1812 годзе мястэчка было спалена. Згарэла 180 будоў. Гэты жупранскі пажар апісаны французскім генералам і вайсковым пісьменнікам графам Філіпам-Полем дэ Сегурам у «Гісторыі Напалеона», выдадзенай у 1824 годзе ў Парыжы. Праўда, падзеі пададзены аднабакова. Пра жыхароў, пра іхняе гора і пакуты, прынесеныя напалеонаўскай навалай, тут ні слова. Галоўнае ў апісанні — трагедыя французскіх ваякаў. Але няцяжка ўявіць і ашломленых жупранцаў той пары, іхнія перажыванні з усяго, што рабілася ў мястэчку. Дык што ж тут адбылося ў канцы 1812 года?

Авангардныя, фізічна больш трывалыя французскія часці, як гэта належыць розным набрыдням, пакідаючы мястэчка, падпалілі яго. За імі цягнуліся абяссіленыя,

зняможаныя салдаты, дэмаралізаваныя, змораныя гола-
дам і холадам. Калі яны ўбачылі ахопленыя агнём Жуп-
раны, па-дзікунску ўзрадаваліся: нарэшце можна пагрэц-
ца! Неверагодная радасць, але так было. На Беларусі ж
пачыналі брацца моцныя маразы. Якраз пра гэта і піша
граф дэ Сегур у сваёй «Гісторыі Напалеона». Вось яго
невялікая, але ўражлівая, жахлівая замалёўка: «Бляск
гэтага полымя прыцягвае пакутнікаў, якіх мароз і боль
давялі да шаленства. Яны і ўцякалі як звар'яцелыя з
зубным скрыгатам і вар'яцкім смехам, кідаліся ў агонь,
у якім гінулі ў страшэнных канвульсіях. Іх галодныя та-
варышы глязелі на гэта без страху, былі нават такія,
якія выцягвалі абгарэлыя целы... і неслі да вуснаў гэтую
смуродную ежу...»

Граф дэ Сегур належаў да напалеонаўскай світы і,
трэба меркаваць, стаўся сведкам падпалу мястэчка фран-
цузскімі драгунамі. Усё апісанае ім, пэўна ж, рабілася
на яго вачах. Што ён казаць, жудасную старонку з гісто-
рыі Жупранаў занатаваў французскі генерал. Але ж ці
гэта толькі жупранская старонка? Яна ўсім нам для
роздуму: у імя чаго і дзеля чаго тварыліся і творацца
на зямлі разбой і вынішчэнні?! Дзеля чаго людзі змушаны
пераносіць такія пакуты, якія апісаны графам дэ Сегурам?

Жупранцы пераважна займаліся гаспадаркай: абраб-
лялі зямлю, сеялі, жалі, касілі, малацілі, лавілі рыбу з
чыстае тады яшчэ Ашмянкі, балазе вадзіліся шчупакі, аку-
ні, мянькі, келб (печкуры), плотка, ракі. Меліся ў мястэчку
і свае спрактыкаваныя кавалі, шаўцы, краўцы, якія шылі
кажухі нават самому графу Чапскаму. З даўніх часоў
жупранцаў ведалі як добрых паляўнічых. Гэта ж калісь
была спрэс лясная старонка з глухімі барамі, непраход-
нымі пушчамі. Не кожны, безумоўна, тады мог стрэльбу
мець. Але людзі прыладзіліся і без стрэльбаў паляваць.
На ваўкоў капалі ямы — ваўкоўні. На зайцоў і лісаў
ставілі розныя пасткі.

Праз Жупраны праходзіў стары Віленскі паштовы
тракт. Мясцечка з гэтай нагоды заўсёды было на скры-
жаванні гістарычных падзей. Усё, што рабілася ў Еўропе,
не абмінала Жупраны. І найперш усялякія войны, ліха-
лецці. Ад іх тут шмат слядоў. Напрыклад, вялікі пакаты

пагорак, які з поўначы атуляе жупранскі могільнік. З яго не гэтак даўно бралі жвір, дык разам з жвірам часта траплялі незвычайнай велічыні чарапы, косці, знаходзілі зброю, гузікі. Кажуць, што тут склалі свае галовы французы. За Багушэвічавым часам на гэтым пагорку стаяў высокі дубовы крыж, і гара называлася Крыжовая. Наогул, мястэчка, яго наваколле ахінута мноствам легендаў і паданняў. Хто быў у Жупранах не адзін раз, той не мог не прыкмеціць на паўднёвым захадзе яшчэ адзін акруглы, нібы каля яго пахадзіў спрактыкаваны цырульнік з брытвай, казачна-таямнічы, парослы лесам пагорак. Завецца ён Піліканка. Чуеце, якая рамантычная назва — Пі-лі-канка! Пра яе з даўніх часоў існуюць розныя паданні і легенды. Нібыта на самай макаўцы Піліканкі калісь крушня была. А ў крушні — лёх такі, дзюрка абмураваная. Кінеш каменьчык у той лёх, то ён як зазвініць! Вуха прыкладзеш і чуеш: ляціць каменьчык і дзілінькае — дзілінь-дзілінь... Пасля бубухне — і ўсё аціхне. Кажуць, нібыта на гэтай гары калісьці касцёл стаяў ды праваліўся. Адзін чалавек — звалі яго Хмарын — хацеў яго раскапаць. Капаў-капаў дый раптоўна памёр.

Піліканку даўней называлі — пра гэта чуў ад старэйшых жыхароў Жупранаў — Веліканка, а пасля чамусьці перазвалі ў Піліканку. З яе ўсё наваколле было відаць як на далоні: Солы, Нарбуты, Зарэчча, Падбалотце, нават Багушэвічавы Кушляны. Дый сама гара, з якога боку ні ішоў ці ні ехаў у Жупраны, заўсёды падарожным на воку. Яна нібы гуляе, забаўляецца, падстаўляе то адзін свой бок, то другі, быццам кажа: «Глядзіце, якая я маляўнічая, вабная, гожая, таямнічая, вечная!» Цяпер на гэтай гары жупранскія выпускнікі завяршаюць свае развітальныя вечары.

Шмат паданняў можна пачуць у мястэчку. Хочаце — пра шведаў, а то — пра французаў. Жупранцы лічаць, што Напалеон свой славетны скарб, пра які ўжо гэтулькі пісана, гаворана-перагаворана, схаваў паблізу іхняга мястэчка. «Кажуць, там, дзе Кракоўка, у вадзе схаваў. А рэчка ход змяніла. За паўмілі. А паўміля — сем кіламетраў.» Жупранцы перакананыя, каб хто добра вылічыў ды пашукаў, то той напалеонаўскі скарб знайшоў бы.

За Багушэвічавым часам мястэчка значна пабольшала. У 1882 годзе тут ужо налічвалася трыста восемдзесят жыхароў, з іх 184 мужчыны і 196 жанчын. Паводле звестак «Геаграфічнага слоўніка Каралеўства польскага і іншых славянскіх краёў» 1895 года выдання, Жупраны мелі 57 двароў і 284 жыхары. Сярод іх пяць праваслаўных, 135 яўрэяў, астатнія каталікі. Апрача касцёла была і сінагога. У XIX стагоддзі ў мястэчку жылі беларусы, яўрэі, рускія чыноўнікі, колькі польскіх сем'яў — найперш духоўных асоб. Месціліся кватэры станавога прыстава, асэсарава. Жыў тут і паліцэйскі ўраднік, валасны старшыня, стараста, пісар, міравы пасрэднік і іншыя тагачасныя казённыя людзі.

З даўніх часоў у Жупранах прыход. Таму не дзіва, што да мястэчка гарнуліся ўсе навакольныя вёскі, фальваркі, засценкі. У 1899 годзе жупранскі касцёл меў 6568 прыхаджанаў. Для ўсіх іх Жупраны былі найбліжэйшым стольным месцам для спраўлення грамадскіх і жыццёвых патрэб. І духоўных таксама.

АД ЦЫГАНКІ ДА ЮШКОЎ

Да думкі, што колішні цэнтр Жупранаў быў бліжэй да рэчкі і размяшчаўся абапал разбегу дарог на Замасцяны і Навасёлкі, я прыйшоў самастойна. Вядома, з'явілася яна не сама па сабе. Папярэднічаў гэтаму пэўны роздум, развагі. Былі і свае доказы, абгрунтаванні. Але яны толькі мае. А цікава паслухаць, што пра гэта думаюць самі жупранцы. Ці згодны са мной? Гутару з сёстрамі Янінай і Галенай Талочкамі, якія якраз і жывуць пры згаданым разбегу дарог. Ад іх я пачуў...

Некалі, яшчэ да вайны, жыў у Жупранах дзед Мацейка. Дужа дасведчаны дзядуля. Усім цікавіўся. Трохі пісьменны быў, вучыў дзяцей пацерам. Трымаў у памяці шмат розных гісторый. Дык дзед Мацейка казаў, што даўней Жупраны надзвычай вялікія былі — пачыналіся яны ад Цыганкі і цягнуліся паўз рэчку аж да самых Юшкоў. У гэтым апавяданні ўсё нечаканае: і абсягі Жупранаў, і незнаёмыя назвы, асабліва — Юшкі. Праўда, пра Цы-

ганку ў Жупранах ведаюць усе. Гэта — гара. А вось што гэта за Юшкі — мала хто можа сказаць. А дзед Мацейка ведаў. Высвятляецца, што некалі, да паходу шведаў на Беларусь, паблізу Жупранаў, між Нарбутамі і Сухім Мостам, пры віленскім тракце, на беразе Ашмянкі, нібыта стаяла невялікая вёсачка. Вось яна і называлася Юшкі. А чаму Юшкі? Нібыта гаспадары гэтай вёскі першыя тут перайшлі на печы з комінамі. Ва ўсіх астатніх — курныя, з дымам на хату, а ў юшкоўцаў — з комінамі. На той час гэта была вялікая навіна. Людзі хадзілі і глядзелі на такое дзіва, насцярожана ківалі галовамі. Трывожыліся, каб праз комін які нячысцік не ўбіўся, у хату не ўскочыў. Ім расказвалі, як і што ў гэтай печы, паказвалі, што трэба рабіць, каб дух з хаты не выходзіў, каб нячысцік не заскочыў, як юшкі адчыняць і зачыняць. З гэтага і пайшло — Юшкі, Юшкі. Дык вось, як казаў дзед Мацейка, Жупраны калісь уздоўж рэчкі аж да самых Юшкоў прасціраліся. Наколькі яго апавяданне праўдзівае — цяжка сказаць. Але тое, што мястэчка даўней цягнулася ўздоўж рэчкі на значна большым прасцягу, чым зараз, гэта сапраўды так. Што ж да Юшкоў, то таксама, пэўна, была такая вёска. Засталася ў людской памяці назва. Юшкамі жупранцы называюць сенажаць у прамежку між Нарбутамі і Сухім Мостам — якраз у гэтым месцы і былі Юшкі. Жупранцы яшчэ і цяпер знаходзяць там абдымленыя цагліны.

У ЖУПРАНАХ ЗВАНЫ ЗВОНЯЦЬ

Калісьці касцельныя і царкоўныя званы былі неад'емнай часткай жыцця людзей. Жупранцы не выключэнне. Многія местачкоўцы па звону вызначалі пару дня. Надаралася, званы даносілі журпанцам трывогу, хваляванні, жалобу. У ціхія пагодныя дні глухое рэха жупранскіх званаў даходзіла і да Кушлянаў, балазе напразткі яны зусім блізка — усяго пяць-шэсць вёрст. Але не толькі касцёл збіраў Багушэвічаў у Жупранах. Тры разы на год — у канцы чэрвеня, 25 ліпеня, а таксама 1 лістапада ў дзень Усіх Святых ладзіліся ў мястэчку фэсты-кірмашы.

З усіх ваколіц у такія дні з'язджаліся сюды сяляне, шляхта, ксяндзы. Пляц перад касцёлам віраваў. Ішоў бойкі гандаль, торг. Паўсюль маністы смаргонскіх духмяных абаранкаў, перазвон крэўскіх жбанкоў... Аобразкі, крыжыкі, шкаплеры, ксёнжачкі, малітоўнікі. Смех, жарты, забавы... Гралі музыкі, круціліся крутухі, гукалі зазывалы, хлопцы знаёміліся з дзяўчатамі, сталейшыя дзяліліся навінамі. Усё гаманіла, гуло ў такія дні ў Жупранах. Багушэвічы не міналі ніводнага жупранскага фэсту, хадзілі на іх усёй сям'ёй. Часта бралі з сабой і дзяцей. Для іх таксама тут было шмат цікавага. Пернікі, ляндрынкі, крэўскія свістулькі-кукуці, жалейкі, гудзёлкі, дудкі, забаўнікі, скамарохі... Асабліва шмат дзятвы збірала гульня з цукеркамі «У пару і лішак». Звычайна ля такіх цукернікаў збіраліся натоўпы дзяцей і дарослых. Дзіва што! Адно толькі ўгадай, у якой грудцы цукеркі параю, а ў якой з іх лішак на адну — і яны будуць твае. А не — кладзі дамоўленую залатоўку ці грыўню.

Вядома, не прапускаў жупранскіх фэстаў і Францішак. Ён іх наведваў і хлапчуком, і сталым чалавекам, і яны рабілі на яго незвычайнае ўражанне, абуджалі ў душы замілаванасць народам, сярод якога жыў і гадаваўся.

Жупранскія фэсты мелі сваю гісторыю, адметнасць. На жаль, у 1939 годзе гэтая добрая людская, вякамі адладжаная традыцыя была парушана. У той год яшчэ справілі фэст на Пятра і на Якуба, а на Усіх Святых ужо не давялося... З тае пары ў местачкоўцаў засталіся толькі салодкія ўспаміны пра мясцовыя фэсты.

Багушэвічы далучыліся да Жупранаў з 1749 года. Якраз тады яны набылі за 450 злотых блізка ад Жупранаў фальварак. З таго часу гісторыя мястэчка ўжо тварылася на іх вачах. Ужо на іх памяці прашугала над Жупранамі напалеонаўская навала, прайшло скасаванне паншчыны і шмат чаго іншага.

Будучы пясняр упершыню ўбачыў Жупраны ў 1845 ці 1846 годзе, калі яго бацька Казімір Багушэвіч перавозіў дзяцей з Свіранаў, жончынага фальварка, у Кушляны. Францішак тады меў гадкоў пяць-шэсць. У тую пару ў мястэчку не было ніводнага больш-менш прыстойнага

будынка. Шмат стаяла хатак, скіданых спехам, на скорую руку, з тонкіх паленцаў, з маленькімі падслепаватымі вокнамі. Думалася — часова. Але пасля не знайшлося ні сілы, ні змогі. Так і жылі местачкоўцы, не дбаючы асабліва пра аздобу жытла, — абы страх над галавой. Дый дбаць не было калі. Мястэчка за нейкія два няпоўныя дзесяцігоддзі двойчы вынішчалася дашчэнту. Напалеонаўская навала, пажар 1812 года так ці інакш адбіліся на забудове Жупранаў. Гарэлі яны і незадоўга перад французскім нашэсцем, у канцы XVIII стагоддзя.

Як бачым, гісторыя не вельмі спрыяла росту мястэчка, яго дабрабыту. Нават касцёл на пагорку стаяў, як стары спаракнелы грыб. Ён вымагаў ці поўнай перабудовы, ці замены яго на новы. І сапраўды, у 1852 годзе граф Адам Чапскі, якому ў тую пару належалі Жупраны, надумаўся на месцы драўлянай могілкавай каплічкі будаваць новы храм. Будавалі яго доўга. Калі Францішак ехаў у Вільню на вучобу, работу толькі распачыналі. Вазілі цэглу, драўніну, камяні, вапну... Ён бачыў гэтую рупнасць на працягу некалькіх гадоў, але справа рухалася марудна. Вядома, усё рабілася рукамі, без асабліва дасканалых прылад і прыстасаванняў. Трыццаць гадоў спатрэбілася жупранскім майстрам, каб завяршыць будову. Францішак паспеў за гэты час скончыць гімназію, паступіў ва універсітэт, перажыў шмат чаго іншага, а новы касцёл усё заставаўся няскончаным, парафіяне працягвалі хадзіць у стары, перароблены ў 1819 годзе з евангелічнага храма, на струхлелых старасвецкіх дзвярах якога была выпісана чорнай фарбай лічба 1723 — дата пабудовы, пэўна.

Памятным для Жупранаў стаўся 1861 год. Усе ў мястэчку толькі і гаварылі пра хуткую волю, пра зямлю. Казалі, што кожная сям'я атрымае па чатырнаццаць дзесяцін. Незадоўга перад абвяшчэннем маніфеста аб скасаванні паншчыны ў мястэчка на ўсялякі выпадак нагналі салдатаў, размясцілі іх па хатах: баяліся, каб не выбухнулі хваляванні з нагоды так званага вызвалення сялянаў. Салдацкі пастой прынёс у мястэчка якоесь новае жыццё, новы павеў. Рэкруты амаль штодня пазаліхвацку, нібы на паказ усім жыхарам, маршыравалі

па вуліцах, спявалі бадзёрыя песні, якіх дагэтуль ніколі тут не чулі. Ля аднаго з пагоркаў яны наладзілі стрэльбішча і трэніраваліся, удасканалівалі сваё стралковае майстэрства, заводзілі знаёмства з сялянамі, гарэзілі з маладымі жупранкамі, хоць на гэтую гарэзнасць адгукаліся далёка не ўсе. Тут выяўлялася і спрадвечная беларуская сціпласць, рахманасць, абачлівасць. Не такі быў блізкі ім, людзям іншай веры, царскі салдат, маскаль, як тады казалі, які невядома яшчэ з чым і чаго сюды прыйшоў. Найбольш кемныя жупранцы не спалі ў шапку, стараліся з гэтай сітуацыі здабыць хоць якую карысць: выпрошвалі ў салдатаў порах, на стрэльбішчы збіралі згубленыя патроны. У гаспадарцы ўсё спатрэбіцца. І не памыліліся. Спатрэбілася і вельмі хутка.

Выбухнуў 1863 год. У мястэчку і наваколлі з'явіліся ўзброеныя людзі. Паўсюль рыскалі на конях казакі, лавілі паўстанцаў, але ўсё роўна нечая смелая рука расклеивала на сценах жупранскіх пуняў заклікі і адозвы на беларускай і польскай мовах. Сярод іх — і слауты «Прыказ... да народа зямлі літоўскай і беларускай» Кастуся Каліноўскага. Тады ж пачаліся арышты. Нехта шапнуў, ці не стары вандроўны настаўнік Восіп Клімашэўскі, што жыве каля рэчкі ў млынара Фелікса Гофмана, гэтым займаецца. Казакі кінуліся туды. Доўга нікалі ў млынаравай хаце, перавярнулі ўсё з ног на галаву. Было гэта 11 снежня, уначы. Нарэшце знайшлі «кампрамат» — стрэльбу, порах, кулі, маску, а самае галоўнае — пяты нумар «Мужыцкай праўды» Каліноўскага. Клімашэўскага тут жа арыштавалі і пасадзілі ў астрог. Пачаліся допыты. Ён трымаўся мужна, не адмаўляўся, што люта ненавідзіць царскія парадкі і што гэтаму вучыў усё жыццё дзяцей. Стрэльбу, як высветлілася, Клімашэўскі атрымаў ад аканом сакаловіцкага маёнтка Людвіга Эйсманта, затым доўга перахоўваў у Францішкавага брата Апалінара ў Кушлянах і толькі ў верасні перанёс яе ў Жупраны. Францішак ведаў гэтага настаўніка, чуў пра яго шмат добрага. Дый як жа было не ведаць, калі той жыў пэўны час (з 1854 да 1859 года) у Кушлянах, вучыў яго меншага брата Апалінара, сябраваў з старым кушлянскім настаўнікам Людвіновічам, вёў з

1863 года Декабря 11 дня. Во Виленской
Сенатской по политическим делам Ком-
мисии назначенная лица были спро-
шенными и показаны:

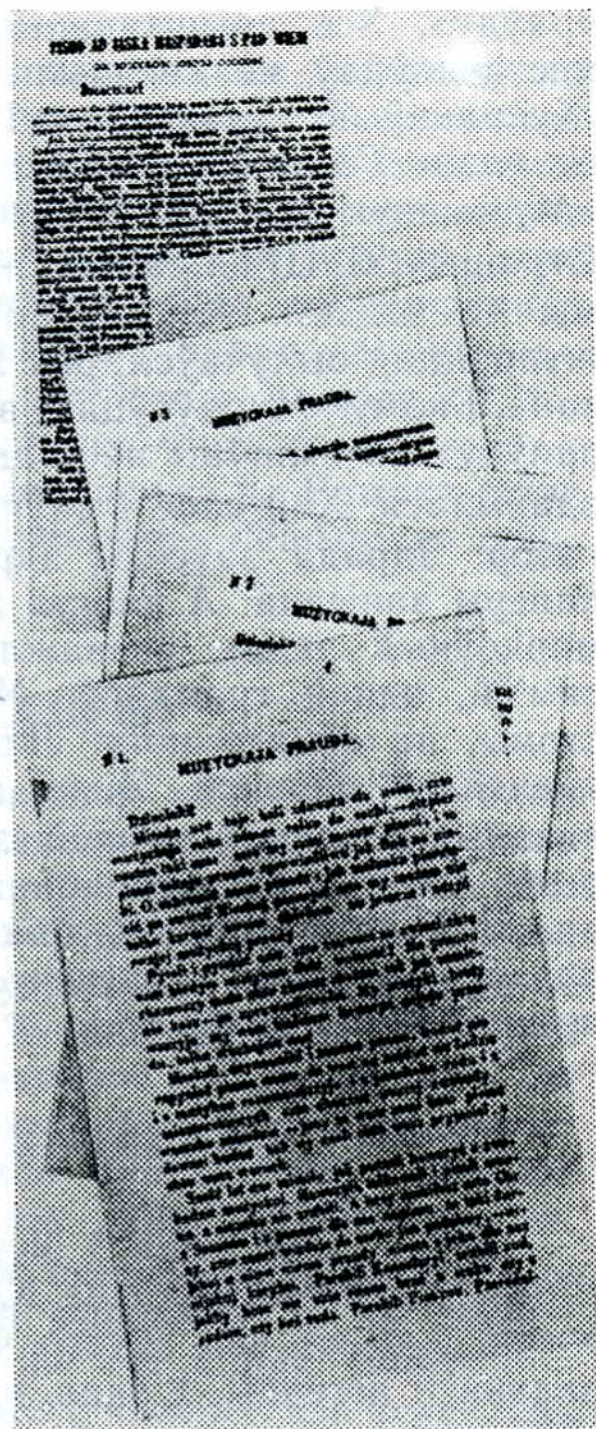
1, Зовут имени Иосифа Сенецкого,
Климашевский, 75 лет, при Рижско-Кампо-
мурской, у исповеди и Св. Причастия епископ
Бискуп; вздор, детей не имеет. Под судом
не был. Шляхетный, не утвержденный ^{Служ.} в
рангах, что в этом производится в Вилен-
ской Дворянском Депутатском Собрании.
А уроженец г. Вильны. Воспитывался в ви-
ленском Батильяновском Монастыре. Во Ви-
ленской Губе приехал в 1853 году к барону
Ронне в имение его Схоловичи и занимается
переводом бумаг; в 1854^м переехал в име-
ние Асвирей - Кушляны, здесь обучал читать
и писать порусски и попольски детей. Старики
Асвира, Кавири Боумевича, Антония Ма-
ковского, Розалии Даничской, Макушевца, имен
не помню, а сына звали Эдуардом; от них Софь.
Асвира, Боумевича и стариков ^{дети} выехали в
Кушляны; Боумевич в Ошмянск, Маков-
ский умер, Даничская в Мрицком Губе Куш-
ляны. В 1855 переехали в Мухоморы и
занимались обучением детей читать и
писать. Учили их до 10, они учили мать.

Старонка з следчай справы В. Клімашэйскага

ім патаемныя перамовы. Самыя шчырыя пачуцці абуджаліся ў Францішкавай душы, калі ён згадваў гэтае імя.

На час паўстання 1863 года, як відаць з следчай справы Клімашэўскага, у Жупранах жылі часова абязваныя сяляне графа Чапскага — Казімір Трэмак, Якуб Бабраўніцкі, а таксама валасны старшына Георг Бярнат, пісар Казімір-Ігнат Навіцкі, млынар Фелікс Гофман, крамнік Хаім Чарны. Той крамнік яшчэ лічыўся і Жупранскім мешчанінам, служыў прыказчыкам у крэўскага купца Рубінштэйна. З іншых імёнаў варта згадаць Казлоўскага (станавы прыстаў), Карла Страшынскага, Ігната Родзевіча. Менавіта на сцяне адрыны, што належала І. Родзевічу, а жыў ён ля касцёла, і прыклеіў нехта «Мужыцкую праўду». Усе згаданыя постаці прайшлі праз допыты за слуханне і чытанне «Мужыцкай праўды». А найбольшая віна ўсіх была ў тым, што ніхто з іх — ні станавы прыстаў, ні валасны старшына, ні іншыя местачкоўцы — не данеслі высокаму начальству, што Клімашэўскі займаецца крамолай, хаця і ведалі пра гэта.

У кожнага падследнага жупранца следчая камісія дапытвала, хто з мясцовых мог расклеіваць «Мужыцкую

«Мужыцкая праўда»
Кастуся Калінойскага

праўду». Усе арыштаваныя, нібы змовіўшыся, супраць местачкоўцаў не сведчылі, казалі: «Нікога з жыхароў Жупранаў не падазраём». І ўсё ж знайшоўся сярод многіх адзін, Георг Бярнат, які пасведчыў, што на яго думку «Мужыцкую праўду» ў Жупранах мог расклеіваць Карл Страшынскі. Ці на самой справе было так, ці не — гэтага мы не ведаем. Але, відаць, Страшынскі нечым сярод жупранцаў вылучаўся, раз Бярната пацягнула такое сказаць. І каму? Мураўёўцам, ворагам сваім! За «Мужыцкую праўду» па галоўцы не гладзілі. Вельмі шкада, што гэта здарылася. Хай сабе і даўно было, але нагавор ёсць нагавор. Здрада заўсёды здрада, асабліва, калі яна на паперы запісана. А наогул жупранцы былі дружныя, памяркоўныя людзі, разважлівыя, мудрыя. Жылі адной сям'ёй, адной грамадой. Маліліся Богу, працавалі да стомы, да сёмага поту. Любілі сваё мястэчка, гадавалі дзяцей, будаваліся. Жылі пераважна асела, моцна павязаныя з роднай зямлёй, з сваім краем, продкамі. Тырысы перадаліся пераважнай большасці сённяшніх жупранцаў. Гэта дапамагло ім перажыць не адну жыццёвую навалу, не адну калатнечу. А іх па жупранскай зямлі пракацілася нямала.

ПАДАННЕ ЦІ БЫЛЬ?

Падзеі 1863 года ў Жупранах у згаданай архіўнай справе настаўніка Восіпа Клімашэўскага занатаваны няблага. Але да нас з таго часу дайшлі яшчэ некаторыя паданні і легенды. І адна з іх гаворыць, што ў віхурным 1863 годзе жупранцы бачылі ў мястэчку і Францішка Багушэвіча як паўстанца. І нават слухалі яго палымяную прамову — заклік ісці змагацца за зямлю і волю. Нібыта прамаўляў ён сваё слова з вялізнага валуна, што калісь ляжаў на местачковым пляцы.

Цяпер цяжка сказаць, наколькі праўдзівае гэтае паданне. Але дыму без агню не бывае. Францішак удзельнічаў у паўстанні, і мог яго лёс закінуць на дзень-другі ў Жупраны. Гэтак жа верагодна, што маглі тут чуць і бачыць Францішкавага роднага брата Валяр'яна, які жыў

на тую пару ў Ашмянах, быў каморнікам, належаў да нелегальнага палітычнага гуртка моладзі «Пянтковічы», што збіраўся па пятніцах, таму такая назва. Гурток гэты пашыраў на Ашмяншчыне рэвалюцыйныя адозвы, сярод іх і «Мужыцкую праўду». То вельмі верагодна, што Валяр'ян і прамаўляў сваё палкае слова да жупранцаў на местачковым пляцы. Ён жа быў нават камандзірам паўстанцкай дружыны. Гэта і засталася ў людскай памяці, а затым лёгка перайшло на Францішка як на постаць больш вядомую, замацавалася за ім. Рамантычнае паданне і зараз жыве сярод жупранцаў, цешыць іх душы і сэрцы.

ВОДАР ГІСТОРЫІ

Гісторыяй Жупранаў Францішак цікавіўся з малых гадоў. Пазней ён напіса спецыяльную нататку пра мястэчка. Надрукавана яна ў часопісе «Край» за 1885 год. Багушэвіч перш за ўсё спрабаваў вызначыць, адкуль паходзіць назва Жупранаў, Жупранскай пушчы. «Ці не называлася яна калі-небудзь Зубранская?» — ставіў ён пытанне. І для такога меркавання Багушэвіч меў усе падставы. Некалі вакол Жупранаў былі глухія, непраходныя, прыгожыя сваёй казачнай цнатлівасцю і таямнічасцю лясы. Францішак на свае вушы чуў апавяданні, што ў Жупранскай пушчы раслі некалі велізарныя дрэвы-калоды — восем коней ледзь выцягвалі іх на дарогу. А што пра звяроў, дык ад іх аж лес кішэў. Багушэвічу нават паказвалі поблізу Жупранаў мясціну, дзе неаднойчы бачылі па сем мядзведзяў разам, якія весела гарэзячы, абіралі яблыні-дзічкі. Усё гэта было яшчэ на памяці Францішковых дзядоў. Няздарма ж, мусіць, калісьці тутэйшы край называлі «медзвядзёвым кутом». Жылі ў Жупранскай пушчы ў свой час, вядома ж, і зубры. Але вось мінула колькі часу, ды ад пушчы не засталася і следу. Лес высеклі, прадалі ў Еўропу. «Дарэмна цяпер хто-небудзь захацеў бы знайсці тую пушчу, — з горыччу на сэрцы пісаў паэт. — Можна ўбачыць толькі беднае мястэчка Жупраны ў Ашмянскім павеце і пустыя жупран-

скія пагоркі, а пра дзіч і гаворкі няма: лесу мала і ніхто яго не сее». У гэтай жа нататцы Багушэвіч згадвае і славу Смаргонскую акадэмію, дзе дрэсіравалі мядзведзяў. Паводле паэтавых слоў, яна «недалёка ад Жупранаў, у колішніх графскіх уладаннях... вядомая толькі па іранічнай назве «Смаргонская акадэмія», якую даўно зачынілі, бо не набралася выхаванцаў».

Пісаў сваю нататку Багушэвіч неўзабаве пасля вяртання на радзіму з Украіны. Дваццаць гадоў ён жыў далёка ад родных мясцін, і сэрца яго абвострана адчула перамены на Бацькаўшчыне. З болей у душы ён занатоўваў, што на тых месцах, дзе былі некалі чорныя непраходныя пушчы ды балоты, саха свішча. І хоць Жупраны, паводле Багушэвічавых слоў, мелі бедны выгляд, усё ж звычайна, патрапіўшы ў мястэчка, паэт заўсёды адчуваў сябе як дома. Нечым родным і ўтульным, сваім павявала ад паселішча. Дый кожны чалавек тут здаваўся песняру родным.

Багушэвіч добра ведаў не толькі самі Жупраны, але і іх наваколле. З стрэльбай за плячыма, з сваім любімым выжлам выхадзіў амаль усе тутэйшыя лясы. Колькі ён пачуў тут розных легендаў, дзівосаў і быляў! Колькі меў сустрэч з патрыярхамі гэтай зямлі — сівымі дзядамі, бывалымі паляўнічымі і палясоўшчыкамі! У такія хвіліны Багушэвіч пачуваў сябе найшчаслівым чалавекам. Вандроўкі з стрэльбай па лесе і сустрэчы з дзядамі-мудрацамі прыносілі яму найвялікшае задавальненне. Не адзін раз яго бачылі ў суседніх Замасцыях. Тут ён запісваў песні, паданні, легенды. Усё гэта пасля адгукнецца ў яго творах.

«КРАЙ» ПРА МЯСТЭЧКА

Пра Жупраны напісана не вельмі шмат, але затое звесткі пра іх змешчаны ў даволі грунтоўных і аўтарытэтных выданнях. Апрача згаданага Ф. Сегура, пра Жупраны пісаў гісторык М. Балінскі. У сваёй «Старажытнай Польшчы» (1886) ён таксама паведамляў, што Жупраны размясціліся сярод вялікіх і вельмі

гожых лясоў, што ў XVII стагоддзі тут быў кальвінскі збор.

Колькі старонак прысвяціў Жупранам і вядомы польскі краязнавец і даследчык Чэслаў Янкоўскі ў гістарычна-этнаграфічных нарысах «Ашмянскі павет» (1896). Праўда, у яго нататках больш гаворкі пра Радзівілаў, чым пра мястэчка, але нямала цікавых драбніц і пра само паселішча. Многія звесткі тут якраз з гэтае кнігі. Змешчана даволі грунтоўная гістарычная даведка пра мястэчка ў «Геаграфічным слоўніку Каралеўства польскага і іншых славянскіх краёў» (1895). Нямала звестак пра Жупраны параскідана і ў перыядычным друку. Згадаю толькі адну публікацыю — з пецяярбургскага польскамоўнага часопіса «Край» за 1889 год. Змешчана яна ў 24-ым нумары ў раздзеле «Лісты з правінцыі».

«Ашмяна, 22 мая. Васемнаццаць вёрстаў аддзяляе Ашмяну ад Солаў, найбліжэйшага ад Вільні прыстанку Лібава-Роменскай чыгункі, якая спачатку мелася ісці праз саму Ашмяну, як праз досыць важнае гандлёвае і адміністрацыйнае мястэчка (павет), але пасля правялі яе ў іншым кірунку, да месца, відаць, яшчэ больш важнейшага, да фальварка якогасьці з тагачасных кіраўнікоў чыгуначных работ. Праўда, улетку, у добрае надвор'е, не складаюць клопату тыя васемнаццаць вёрстаў маляўнічай ваколіцай, перарэзанай часткова новай дарогай, часткова ж старым паштовым трактам, абсаджаным прыгожымі стогадовымі бярозамі. На паўдарозе, у м. Жупраны, чырванеецца сваім лёгкім франтонам і стройнымі зграбнымі вежачкамі новы касцёл, збудаваны на ахвяраванні парафіян, пераважна сялян. Гэтая будова вызначаецца арыгінальным выглядам сцен, выкладзеных аж да гзымсаў з дзікага неапрацаванага палявога каменю. Такі спосаб муроўкі з няцёсу вядомы, бадай ці не адной толькі Літве, і трэба аддаць належнае, што пасля так званага «ацвікання», г. зн. асыпання мазаікай з чорных дробных бітых каменьчыкаў белых палосаў вапны, якімі запоўнены заглыбленні паміж камянямі, — муроўка такая, як у Жупранскім касцёле, у спалучэнні з абкладкай з чырвонай цэгля вакол вокнаў, дзвярэй, па гзымсах і ўсіх выпуклых лініях фасада, вельмі прыгожая».

Ці не праўда, нататка напісана надзвычай дасведчаным чалавекам, які добра ведаў мястэчка, часта ездзіў праз яго, любаваўся яго наваколлем? Хто ж ён такі? Адказу на гэтае пытанне публікацыя не дае. Яна падпісана інтрыгуючым псеўданімам — Vester.

Хто ж такі *Vester*?

Некаторыя даследчыкі (С. Александровіч) лічаць, што гэта Багушэвічаў псеўданім, іншыя прэрэчаць, выказваюць сумненне (Я. Янушкевіч). Але грунтоўных доказаў, каб канчаткова сцвярджаць ці рашуча адмаўляць прыналежнаць гэтага псеўданіма Багушэвічу, няма ні ў каго, я гэтым тут займацца не буду. Важна, што замалёўка даносіць гістарычныя звесткі пра жупранскі касцёл і яго наваколле, датаваныя канцом XIX стагоддзя, і тым яна для нас найперш каштоўная. І ўсё ж, калі я чытаю гэтую маляўнічую нататку з такім падрабязным апісаннем будовы, кожны раз думаю: «Ну, а каму яшчэ пра гэта рупіла расказаць, як не Багушэвічу? Хто так мог пільна прыглядацца да новай малітоўні, тэхналогіі яе муроўкі, як не ён? Жупранскі ж касцёл — гэта храм яго дзядоў і прадзедаў, і ўсяго роду, даўнейшага і цяперашняга. То чаму яму было не падзяліцца з чытачамі ўражаннямі і пра новую жупранскую святыню? Пісаў жа ён у «Край» пра Ашмяну і Ашмянку, Смаргонь і Солю, Ліду і Свянцяны, Трокі і Вэркі. А тут такая падзея ў родных мясцінах!».

...Развагі, здагадкі, меркаванні. Не буду катэгарычны, але мне так здаецца, што нататка ўсё ж напісана Багушэвічам. Чытаеш яе і бачыш, як ён коціць на вазку між кучаравых бяроз поблізу Жупранаў, углядаецца ў родныя яму краявіды, цешыцца з іх, убірае ў душу хараство, думае пра свой народ, пра яго жыццё-быццё. Тут, мабыць, дарэчы згадаць, што ўсе як адзін жупранцы, лічаць, што іхні гошы касцёл дапамагаў будаваць ні хто іншы, як Францішак Багушэвіч. Паводле іх слоў, ён ездзіў па фэстах і збіраў грошы на будоўлю...

Што ж, калі жупранцы ў гэта так свята вераць, то хай так і будзе!

Захавалася некалькі выяў жупранскага касцёла і прылеглага да яго пляца. Выявы гэтыя самых розных часоў. Найстарэйшая з іх — на малюнку Баляслава Тамашэвіча.

Жупраны канца XIX стагоддзя. Малюнак Б. Тамашэвіча

Калі параўноўваеш яе з сённяшнімі абрысамі будынка, то бачыш пэўную неадпаведнасць. На выяве XIX стагоддзя вежачкі больш вытанчаныя, лёгкія, нібы мярэжаныя. Высвятляецца, што ў 1944 годзе касцёл у час баёў быў абстраляны з гармат і вежы панявечаны. А дакладна аднавіць іх, відаць, не ўдалося.

«ПРАДАЦЬ «ДУДКУ»? О, НЕ!...»

Францішка Багушэвіча ў Жупранах ведалі ўсе, не толькі дарослыя, але і дзеці. «Памятаю, калі Багушэвіч прыезджаў у Жупраны, то заўсёды прыходзіў да пастухоў. Мы яму: «Пан, раскажы казку». Ён сядзе, раскажа, дасць кожнаму па пятаку». Гэты мілы абразок — з успамінаў паэтавага сучасніка жупранца Вільгельма Невядомскага, які блізка ведаў песняра. А вось яшчэ адна яго згадка: «Калі ні прыедзе ў Жупраны, заўсёды яго абступаюць людзі. З імі Багушэвіч гутарыў на роднай мове. Сяляне яго вельмі паважалі, бо быў не ганарлівы, даступны чалавек. Бывала, калі нават сустрэне яго хто на дарозе і папросіць напісаць заяву, тут жа і напіша, толькі скажа, каб той перапісаў гэтую заяву альбо скаргу сваёй рукой».

Жупранцы ведалі і любілі Багушэвічавы творы. Пісьменныя чыталі іх з кніг, перапісвалі ў свае сшытачкі, альбомікі. Непісьменныя завучвалі напамяць, казалі на вечарынах. Надаралася, Багушэвіч і сам чытаў некаторым жупранцам свае вершы, тлумачыў, што няма на свеце больш бяспраўнага народа, як беларусы: ім не дазваляюць пісаць і друкаваць кніжкі на роднай мове.

Усё напісанае Багушэвічам было блізкае жупранцам. У яго творах гаварылася пра адвечнае — Праўду, Зямлю, Волю. Вядомы гісторык Мікола Ермаловіч згадвае...

У пачатку 1950-ых гадоў у Жупранах ладзіўся вечар, прысвечаны Ф. Багушэвічу. На гэтай вечарыне прамаўляў пра паэта адзін тутэйшы брыгадзір. Была ў яго «Дудка беларуская» 1891 года выдання. «Колькі я ў яго ні прасіў, колькі ні маліў, — успамінае Ермаловіч, — прадайце ці так дайце, ахвяруйце — для музея! Усе глядзець будуць!» — чуў: «Прадаць «Дудку»? Прадаць Багушэвіча? О, не!.. Багушэвіч не прадаецца! Ні за якія грошы... Пакуль жыву, пакуль дыхаю, хай будзе са мной, пры мне. Без яго мне будзе маркотна... Без яго мне будзе нечага не хапаць»...

Здаецца, прыватны факт, але затое які шматзначны. Мы яшчэ не адзін раз пачуем словы шчырай удзячнасці жупранцаў Францішку Багушэвічу за яго праўдзівае слова, за яго заступніцтва:

Не цурайся мяне, панічок,
Што далонь пакрываюць мазолі;
Мазоль — працавітых значок,
Не заразе цябе ён ніколі.
То медаль за труды і за муку,
Не хвароба якая з заразы.
Не стыдайся падаць ты мне руку,
Бо на гэтай ружэ няма сказы!..

ВІЛЬГЕЛЬМ НЕВЯДОМСКІ

Багушэвічы вельмі мала мелі сенажаці ў Кушлянах, часткова яна была ў Солах, а часткова — ля Жупранаў, ля Зарачанскага моста (даўней Жупранскага). Называлася яна Куль, што засведчана ў акце апісання зямельных уладанняў Багушэвічаў. Доўга не ведалі, дзе быў той лапак Багушэвічавага сенажатнага надзелу. Але настойлівыя пошукі адкрылі нам і гэты куток жупранскай зямлі.

Побач з Кулем, праз рэчку, некалі месціўся вельмі ўтульны, увесь у прысадах, сярэдняй заможнасці фальварачак з белымі прыветнымі вокнамі пад нізка спущанай страхой. Называўся ён Янава, належаў Юзафу Невядомскаму. Цяпер становіцца зразумела, адкуль Невядомскія ведалі Багушэвічаў. Суседства сенажаці Куль з фальваркам Невядомскіх і зблізіла кушлянцаў з жыхарамі Янава. Не ведаю, якія былі дачыненні старэйшых Невядомскіх з Багушэвічамі, але наймалодшы з іх — Вільгелек Невядомшчык, што нарадзіўся ў 1882 годзе, — душы не меў ад знаёмства з славутым беларускім паэтам. Ён павывучваў усе яго творы на памяць, усюды іх чытаў жупранцам: на розных вечарынах, на застольных бяседах, у полі, пасучы кароў ці авечак. Разварушаны Багушэвічавым словам, ён і сам пачаў складаць якіясь вершыкі, рыфмаваныя апавяданні. «Дужа гаваркі быў чалавек, — згадваюць жупранцы. — Прыйдзе на якую вечарынку, то толькі трымайся — нагаворыць, нагаворыць ды ўсё так складна. Складаў прыпеўкі, любіў жарты, каламбуры, досціпы. Ведаў шмат вершаў і іншых паэтаў. Якуба Коласа, напрыклад. Казаў, што з Багушэвічам па Ашмянцы на лодках катаўся».

Вільгельм Невядомскі пражыў вялікае і няпростое жыццё. Працаваў машыністам на чыгунцы, служыў у войску на Далёкім Усходзе, ведаў «Нашу Ніву», чытаў яе жупранцам. Быў майстрам на ўсе рукі.

Сёння Янава як селішча не існуе. Але жыве сама назва. Менавіта яна нагадвае нам і пра Невядомскіх, і пра Багушэвічаў, і пра тое, што адсюль шырылася між акалічных людзей беларускае паэтычнае слова, што тут не адзін раз быў і сам пясняр, хадзіў па гэтых дарогах, лугах, сенажацях, па берагах рэчкі, дыхаў водарам лугавых траў. Ездзіў на чоўне, лавіў рыбу, захапляўся маляўнічым кутком. Гэтая мясціна пры самым віленскім гасцінцы, адразу за мостам, каля Зарэчча, па левую руку, як едзеш з Мінска. З акна аўтобуса відаць. Ля самай лукавіны Ашмянкі.

РАЗВІТАННЕ

З восені 1899 года жупранцы ўсё радзей і радзей пачалі спатыкаць Багушэвіча ў мястэчку. Затым настаў час, калі ён зусім перастаў з'яўляцца тут. Ведалі, што гаспадар Кушлянаў занядужаў, цяжка хварэе. І ўсё ж вестка пра яго смерць была нечаканая. Яна шчымлівым бодем апякла сэрцы многіх. Памёр паэт у самую пару абуджэння веснавой прыроды — 15 (28) красавіка 1900 года. Сяляне дасявалі свае загоны. Цвілі пралескі. Распускалі каташкі бярозы, вольхі. На вербалозах гулі пчолы...

З нагоды Багушэвічавай смерці была выдадзена ў Вільні спецыяльная абвестка на французскай мове. У ёй гаварылася: «П. Франц Багушэвіч адвакат толькі што памёр 15 (28) красавіка ў фальварку Кушляны Ашмянскага павета... Паніхіда і пахаванне адбудуцца ў аўторак 18 красавіка (1 мая) а дзесятай гадзіне раніцы ў Жупранскім касцёле. (Лібава-Роменская чыгунка — Солы.) Маліцеся за яго!»

Пра пахаванне паэта згадваюць яго сябры, сучаснікі.

«17 (30) красавіка 1900 года ў вельмі прыгожым га-тычным касцёле сабралася сям'я нябожчыка, сябры і суседзі, а з Вільні спецыяльна прыбылі дзве даволі вялікія групы з багатымі абрадавымі вянкамі. Адну з гэтых груп

Mr FRANÇOIS BOHUSZEWICZ
AVOCAT

vient de décéder le ¹⁵₂₈ Avril au domaine Kuzlany,
district Oszmiana.

*La femme, la fille et le fils du défunt, douloureusement atteints par cette
perte, prient leurs parents, amis et connaissances de vouloir bien assister
à la levée du corps du domaine Kuzlany, à l'église paroissiale de Zupruny,
lundi le 17³⁰ Avril à 2 heures de l'après-midi.*

*L'office funèbre suivi de l'enterrement aura lieu mardi le 18 Avril
(1 Mai) à 10 heures du matin, à l'église de Zupruny.
(St. du chemin de fer Libau-Romny - SOLY).*

Priez pour Lui!

Вольна, Гас і ЗАКА, Вольна 12. Л. „Центральнае Беларускае“.

Абвестка пра смерць Ф. Багушэвіча

складалі прадстаўнікі віленскай адвакатуры, а другую — прыхільнікі таленту Ф. Б. ...» Гэтыя радкі з успамінаў Багушэвічавага прыяцеля, журналіста Напалеона Роўбы. Вось яшчэ адна яго згадка пра той самотны ў гісторыі нашага народа дзень:

Стужкі з пахавальных вянокў

«...Невялікая наша група, складзеная з асоб розных прафесій і рознага светапогляду, выехала ў згодным і даволі ўрачыстым парадку чыгункай з Вільні да малечкай станцыі... Калі мы выйшлі на станцыі прызначэння, заўважылі і таварышаў з Вільні, што складалі асобную і выразна адмежаваную ад нас групу. Аднак неўзабаве... дазналіся, што гэта прыехала некалькі маладых адвакатаў з шыкоўным вянком, каб прыняць удзел у пахаванні незабыўнага Францішка Багушэвіча.

Мэта гэтай паездкі была адна, але нас падзяляла сутнасць таго, за што мы хацелі аддаць пашану незабыўнаму нябожчыку. Таму мы адправіліся пехатой, а паны адвакаты на паштовых у Жупраны...

...Над свежай магілай мы ўбачылі нейкага адстаўнога генерала і цалкам правадзейнага ўрадніка».

Прышлі развітацца з паэтам, вядома, і жупранцы. З іх вачэй таксама скочвалася сляза спагады і жалю. Многія толькі тут, на пахаванні, упершыню даведаліся, што Францішак Багушэвіч, Мацей Бурачок і Сымон Рэўка з-пад Барысава — гэта ўсё адна асоба.

На свежанасыпаны курганок ляглі вянкi з яліны і палявых кветак. Стужкі з гэтых вянокў ацалелі да нашых дзён. Зараз яны захоўваюцца ў Кушлянскім мемарыяльным музеі. На іх — словы ўдзячнасці вялікаму сыну беларускага народа: «Паэту і прыцелю — сяляне і рамеснікі», «Дабрадзейнаму і заслужанаму». «Мацею Бурач-

ку ад мужычкоў-беларусаў», — значыцца на другім сялянскім ручніку. Тут жа і радкі з аднаго з апошніх паэтавых вершаў: «Змоўклі песьні тыя, што іграў на дудцэ».

ПРЫСТАНАК СОЛЫ

У згадках Багушэвічавага прыцеля Напалеона Роўбы пра пахаванне нашага песняра гаворыцца, што віленская жалобная дэпутацыя выйшла на якімсьці маленечкім прыстанку і адтуль пешкі накіравалася ў Жупраны. Можа, хто з прыхільнікаў Багушэвічавага таленту захоча даведацца, пра якую станцыю гаворыцца: калі так, то падкажам — пра чыгуначную станцыю Ашмяны. Менавіта тут выйшлі віленчукі з жалобнымі вянкамі, каб правесці ў апошні шлях аднаго з найсумленых людзей сваёй эпохі. Але мушу папярэдзіць, што ў тую пару станцыя называлася не Ашмяны, а Солы, а ў саміх Солах быў толькі раз'езд з будкай № 12. Удакладняю, каб вывесці чытача з лабірынта гістарычнай забытанасці назваў, бо менавіта праз станцыю Солы — цяпер Ашмяны — і трымаў Францішак Багушэвіч павязь з вялікім светам, ездзіў у Вільню і з Вільні. Праз тую станцыю яму ішла пошта ў Кушляны. Яе ж ён пазначае і ў шматлікіх сваіх юрыдычных дакументах. Вось, напрыклад, як пра гэта запісана ў Багушэвічавай заяве ад 20 мая 1898 года ў камісію прысяжных павераных пры Віленскім акруговым судзе: «Выбывая из города Вильно вследствие тяжкой болезни, имею честь сообщить комиссии для сведения мой постоянный адрес: ст. Солы (Виленской) через м. Жупраны в им. Кушляны».

У дакуменце, я ўпэўнены, гаворка ідзе пра цяперашнюю станцыю Ашмяны, якой, дарэчы, больш за ўсё належала называцца станцыя Жупраны, бо ад чыгуначнага прыстанку да мястэчка ўсяго якія-небудзь шэсць-сем кіламетраў, а да Ашмянаў усе дваццаць. То пры чым тут Ашмяны?

Раптам некаму захочацца прайсціся ці праехацца той дарогаю, якой ездзіў не адзін год наш пясняр з Вільні ў

Д. І. К. Пандіоніда 29

Кавшану Абдасін!

Ото доузи ми'сизе бері, у
 тóтум на сшаје керкі,
 оброзкты. Сунтум ми
 те не мом заднеј віат
 ма'сі, о кем со сіз діеје
 у Миліа; со у Тобіа, мун'
 доузі? Пір, кед Таскав,
 Тона, нтана сі; і праші о
 преріо на нот де му мајде
 калісіні е'зру. Каліје Сіє
 сентернісі Туні; То Вубу
 адрес

сін. Корбу (Виленака)
 ф'стану.

В мн. Ку мн'с'о'о'о'о'

Айтограф Багушэвічавага ліста да свайго калегі
 Адама Карповіча з паштовым адресам

Кушляны. Калі так, то пачынайце свой шлях з станцыі Ашмяны, затым кіруйцеся праз Жупраны на Замасцяны, там мінеце Марымонты, Паройсці. А за імі ўжо будуць і паэтавы Кушляны. Пра гэтую дарогу адзін Багушэвічаў сучаснік пісаў, што і праехацца ёй прыемна, і для здароўя карысна.

То, калі ласка, — у добры шлях! Балазе рэшткі дарогі з прысадамі старых бяроз ацалелі.

«НЕ ТРЭБА БОЛЬШ МЯНЕ КРАТАЦЬ...»

Некаторыя Багушэвічавы біёграфы — Люцыян Узембла, напрыклад, — згадваюць, што паэт адчуваў блізкую смерць. Гэтыя яго настроі гучаць ужо ў 1890 годзе ў пісьмах да польскага вучонага Яна Карловіча. Затым паэт напісаў у 1893 годзе паўсур'ёзны, паўжартаўлівы верш «Запавет», у якім даў наказ сваім блізкім і сябрам, як яго пахаваць на выпадак заўчаснага скону:

Аб сабе хачу пакінуць памяць,
Перш чым расстацца з вамі,
Выяўляю волю я прытомна,
Кожны з вас няхай яе запомніць.

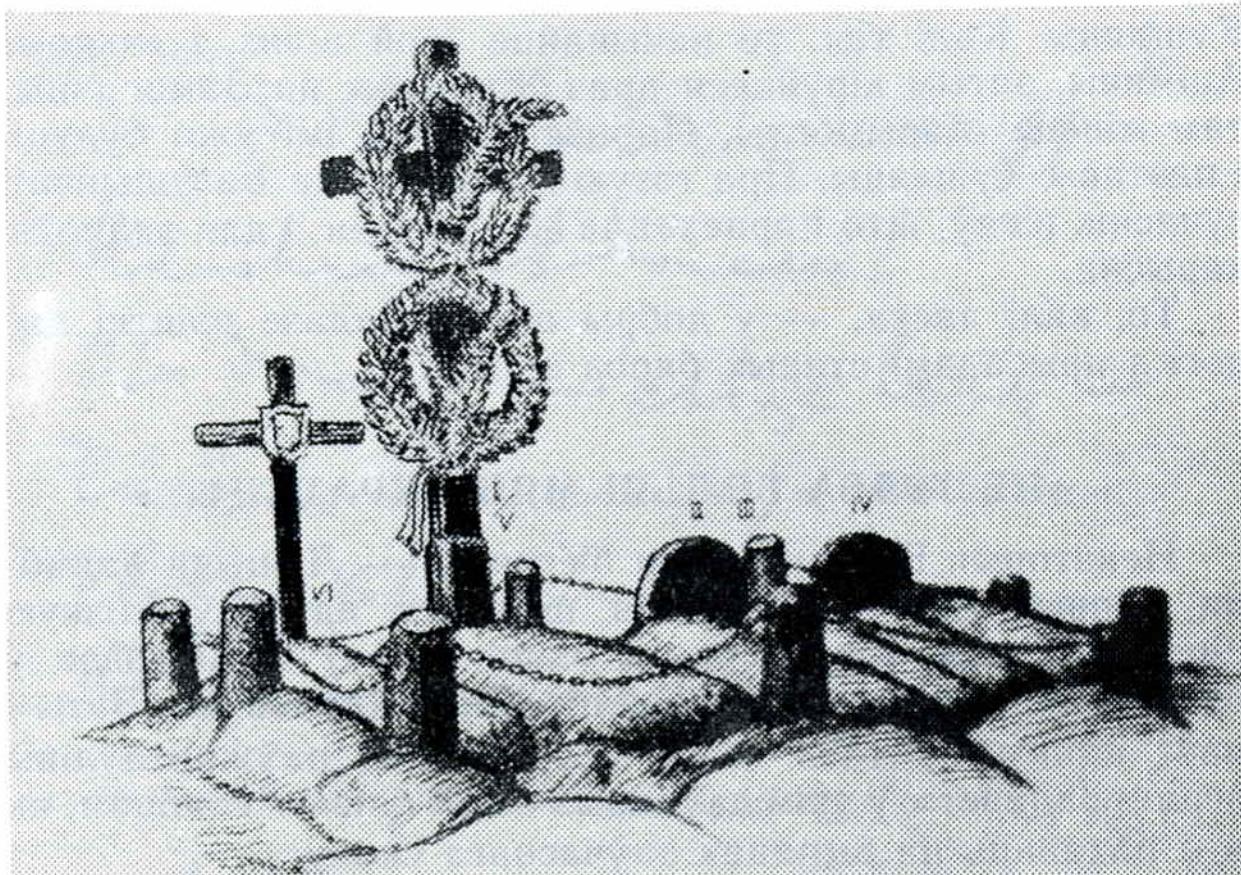
Якая ж была апошняя паэтава воля?

Мой вянок зусім мае быць простым,
Сплёў яго я з шыпаў, церняў вострых.

І яшчэ:

Потым скажа хай кожны прамову,
За маё няхай вып'е здароўе.
І вяртайцеся з песняй дахаты,
Не трэба больш мяне кратаць.

Гэтае жаданне паэт паўтарыў і ў сакавіку 1900 года, калі сапраўды адчуў, што жыццё яго пакідае. Адзінае, што яшчэ папрасіў, каб пахавалі яго сярод простага люду, з якім ён жыў, дзеля якога жыў, і каб не ставілі ніякіх пампезных помнікаў: дастаткова крыжа. Нёс праз усё сваё нялёгкае жыццё крыж, то хай і на магілцы будзе толькі ён. І гэтую апошнюю паэтаву волю сям'я і сябры

*Першапачатковы выгляд сямейнай магілы Багушэвічаў.
Малюнак Я. Драздовіча. 1929 год*

выканалі. Месцам для яго вечнага спачынку сталі Жупраны. На Францішкавай магілцы аж да 1940 года стаяла якраз такая памятка. Які гэта быў крыж, нам дае ўяўленне замалёўка сямейнага пахавання Багушэвічаў, зробленая ў 1929 годзе мастаком Язэпам Драздовічам...

Высокі, трывалы. Кажуць, дубовы. На ўкрыжаванні і вышэй — вянкi. З ніжняга вянка звiсае канец стужкі. У 1900 годзе такіх стужак разам з вянкамі легла сюды шмат. Жупранцы прыгадваюць, што на паэтавым крыжы таксама доўга вiселi сiмвалы яго творчасцi — дудка, смык, скрыпка. Яшчэ не гэтак даўно жыў у Жупранах чалавек (памёр у 1990 г.), які на свае вочы бачыў тыя дудку, смык і скрыпку. І не толькі бачыў, але і граў на дудцы з Багушэвічавага крыжа. Звалі яго Юзаф Талочка. Быў ён з 1892 года, пражыў вялікае жыццё. То як было не завітаць да яго, не сустрэцца з ім, не распытаць пра згаданыя памяткі.

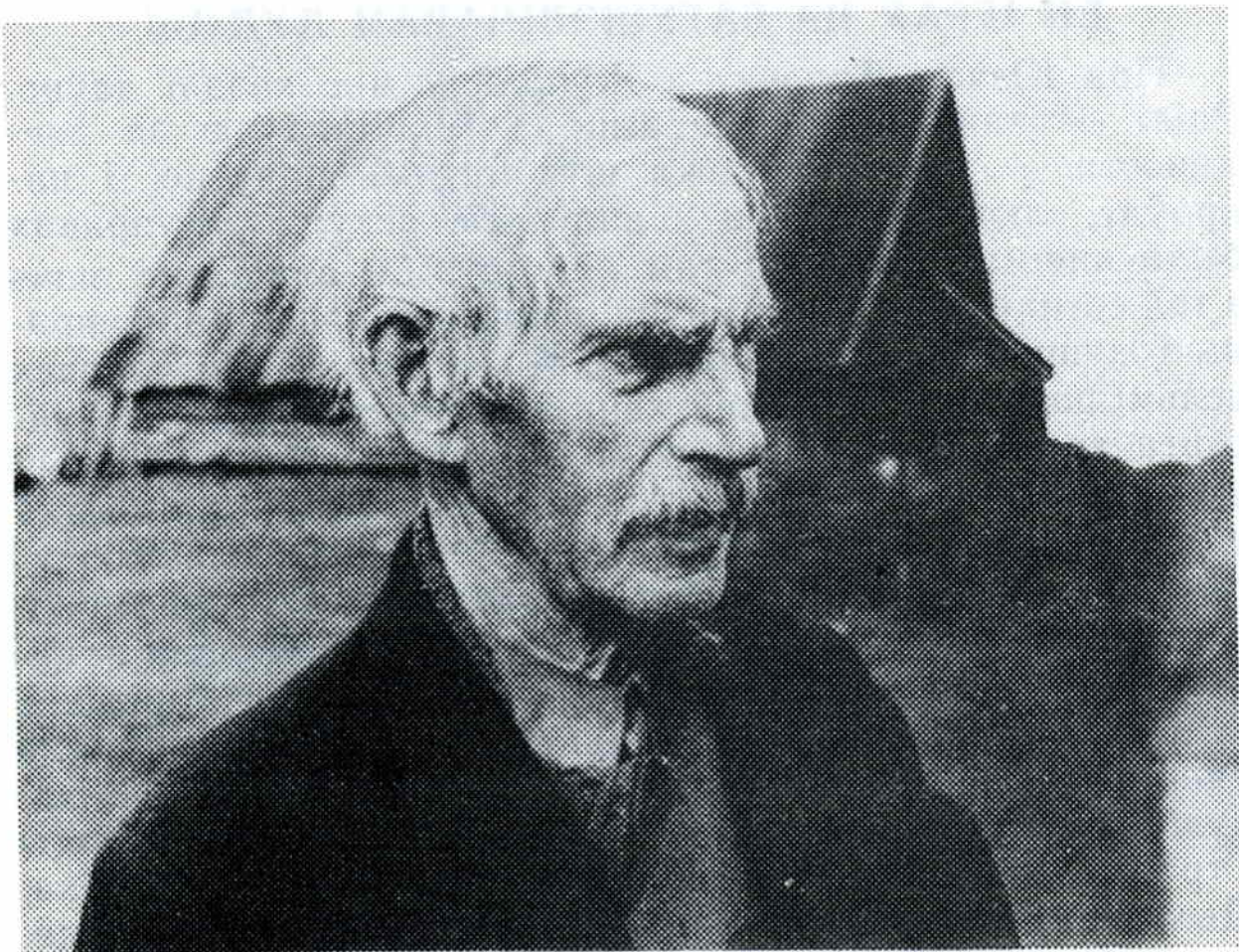
ЁН ІГРАЎ НА БАГУШЭВІЧАВАЙ ДУДЦЫ

Пра Юзафа Талочку з Жупранаў мне казалі даўно. Раілі — зайдзіце, пагаварыце з ім. Дзядулю за дзевяноста — так што можа што цікавае пачуеце. І напраўду, людзей такога шаноўнага веку ў Жупранах было няшмат. Ды што там няшмат! Ён адзін тут яшчэ з той сотні гадоў і, безумоўна, павінен ведаць пра Жупраны і жупранцаў больш за ўсіх. А мне якраз такі чалавек вельмі патрэбны. Я шукаў хоць якіх звестак пра жупранскага арганіста Замару, які ведаў нашага песняра, быў у яго не раз. Заходзіў і Багушэвіч да Замары, калі бываў у Жупранах. І ўсё ж, нягледзячы на такую пільную патрэбу, я завітаў да дзеда Юзафа не ў той год, калі пачуў пра яго ўпершыню. Зрабіць гэта раней мне замінала асцярога: дзядуля кепска чуе ці амаль не чуе і гутарыць з ім вельмі цяжка, амаль немагчыма. Апрача таго, мне ўявілася, што Юзаф такі старэнькі, такі нямоглы і нядужы, што ў яго адно толькі і стае сілы, каб выйсці з хаты і трошкі пасядзець на лавачцы ды падзівіцца на сонейка. Дык дзе там ўжо да сказаў ды ўспамінаў! І невядома, ці патрапіў бы я хоць калі да яго. Але вось нагода. Няўрымсны дзядзька Міхал, ахоўнік Багушэвічавай сядзібы ў Кушлянах, прапанаваў завітаць у Жупраны, заадно зайсці і да Талочкі. Падумалася, дзядзька Міхал, як і дзед Юзаф, чалавек паважнага веку — яму ўжо за восемдзсят, то ім, мабыць, лягчэй паразумецца. І вось мы ў Жупранах. Сустрэла нас Юзафава дачка. Сказалі ёй, хто мы і чаго завіталі да іх. Яна кінулася шукаць бацьку.

Праз якую хвіліну з агарода прыйшоў і ён сам. Быў досыць высокі, хударлявы, паглыблены ў свет якіхсьці сваіх думак і клопатаў. Ступаў павольна, нібы намацваў, ці цвёрдая пад нагамі зямля, і, як мне падалося, зусім абыякавы да нас, старонніх людзей. Зірнуў так сабе, без усялякай цікавасці, але дапамагла нам яго дачка:

— Тата, — сказала яна. — Гэта да цябе... Хочуць пра старое, даўнейшае распытацца.

І толькі тады дзед Юзаф паглядзеў на нас больш уважліва і падаў нямоцную руку.

Юзаф Талочка

— А ведаеце, — сказаў ён мосцячыся на лавачку пры плоце, — у мяне, хвала Богу, розум харошы ад трох гадоў. З трох гадоў усё помню... Вось толькі слых. Цяжка мне ўжо расказаць. Збіваюцца мае думкі, бунтуюцца. Іншы раз хачу сказаць — і нічога з гэтага не выходзіць. От імяніны ўнуччыны гулялі, папрасілі штось сказаць і хацеў сам, а нічога не выйшла, нічога не атрымалася. А, вашасць, даруйце, пра што хацелі спытацца?

— З Кушлянаў мы, — сказаў за нас абодвух дзядзька Міхал. — Пра Багушэвіча хацелі што-кольвек пачуць.

— То я яшчэ малы быў, калі ён памёр, — пачаў дзед Юзаф. — Было мне тады гадкоў восем-дзесяць, болей не меў. Я з дзевяноста другога. То што я магу помніць? Помню, як хавалі. Яго ж паўз нашу хату везлі,

вунь праз той масток, — паказаў рукою дзед Юзаф у бок рэчкі, якая абвівала сядзібу, пляц і агарод. — Тут млын даўней графскі быў... То каля яго быў мост. Помню яшчэ на магіле вялікі, метры на тры, дубовы крыж. На тым крыжы віселі скрыпка, смык і дудка. Гэта ўсім кідалася ў вочы, а найбольш дзецям. Дык у мяне з гэтай Багушэвічавай дудкай вялікая прыгода была. Надта мне захацелася на ёй пасвістаць, пайграць. Да скрыпкі і смыка цікавасці не меў, а дудку дужа хацеў. Ведама, малы быў. Дык неяк падлаўчыўся і зняў тую дудку. Дадому прынёс і на ўсю хату зайграў, а бацька тут як тут — Вінцэнт яго звалі. Усчапіўся: «Дзе ўзяў?» І ён мяне як запудзіў, і я мусіў сказаць. Усыпаў мне, добра даў у скуру — аж сёння помню — і вялеў назад занесці. А мне лягчэй было яе зняць, чым павесіць. Скакаў я ля таго крыжа, скакаў, ледзь прыладзіў. Даўней з гэтым вельмі строга было. Скрыпка тая, смык і дудка доўга пасля гэтага віселі. А пасля, як крыж згінуў, то некуды ўсё гэта пазнікала, — скончыў сваё апавяданне дзед Юзаф і выцер з вока набеглую слязінку. Адчуваецца, гэтую гісторыю пра дудку ён расказваў неаднойчы, і яна няблага адклалася ў яго памяці. Пра арганіста Замару ведае збольшага: «Быў тут такі, але нічога пра яго расказаць не магу: хто ён, адкуль. І што гэта за чалавек. Помню толькі, што жыў пры касцёле, у дамку-«шпіталіку», аплаткі развозіў, спяваў, і я яму хлапчуком трохі слугаваў».

Дзед Юзаф яшчэ паведаміў, што на сваім пляцы неяк знайшоў колькі гліняных люлек. Выказаў меркаванне, што на гэтым пагорку пры рэчцы калісьці магла быць старадаўняя карчма ці кальвінскі храм. На гэтым мы яго адпусцілі, і ён нетаропка пайшоў на агарод.

— Гэта ж хоча ячмень малаціць, — растлумачыла нам яго дачка. — Я яму кажу: тата, пачакай, камбайнам змалоцім, а ён сваё: «Буду я твайго камбайна чакаць. Я і цэпам змалачу...»

І ў гэтых яго словах нам пачуўся чалавек-працаўнік, чалавек-няўрымснік працоўнага гарту яшчэ тых часоў, калі жыў наш пясняр, калі праца для чалавека на зямельцы была галоўнай сутнасцю жыцця, яго пакутай і радасцю, яго горам і ўцехай.